

Székely László

JUGOSZLÁVSÁG, NACIONALIZMUS ÉS DEMOKRÁCIA*

A „nemzet” és a „kulturális identitás” két olyan szociológiai fogalom, amelynek több meghatározása létezik, és jelentését illetően általános a nézetkülönbség. Ez különösen a nemzet fogalmára vonatkozik, s ennek oka nemcsak a szociológia fogyatékoságaiban kereshető, ti. abban, hogy képtelen úrrá lenni a komplex társadalmi jelenségeken. A nemzet fogalmának meghatározásában mindig jelen van egy burkolt ideológiai mozzanat, amely meghaladja a pusztá leírást vagy általánosítást. Ha éppen nem ez a helyzet, akkor egy másfajta értékelemről van szó: a Max Weber-i nemzetdefiníció óta e meghatározások a nyugat-európai szociológiai hagyományban e specifikus nemzetek és kultúrák történelmi tapasztalatát is kifejezik. A nemzet fogalmának meghatározásától függetlenül azonban a tapasztalat azt mutatja, hogy a nemzet fennállhat egy-egy elem hiányában is, DE NEM LÉTEZIK NEMZET PARTIKULÁRIS KULTURÁLIS IDENTITÁS NÉLKÜL. A KULTURÁLIS IDENTITÁS MINDEN NEMZETI AZONOSSÁG ELENEDHETETLEN FÖLTÉTELE. Két ennyire átfogó, tág és az empirikus tudomány számára alajában megfoghatatlan kategória összekapcsolása vezet ahhoz a helyzethez, amelyet fentebb komplexnek írtunk le, s amely valójában a szubjektív teljes dominanciáját jelenti.

Renan nemzet-meghatározása (Ernest Renan: *Qu'est-ce une Nation?* Paris 1982) nyitottságában vonzó, ugyanakkor a nemzeti és kulturális identitás eleve-venébe vág: *a nemzet – a közös jövő eszméje, egy embercsoport arra irányuló politikai akarata, hogy egy nációvá váljék.* Itt az ún. objektív faktorokkal szemben a szubjektív faktor mítoszáról és elsődlegességéről van szó, amely e definíciónak akkora rugalmasságot kölcsönöz, hog magába foglal számos, már létrejöttük folytán is eltérő nemzeti tapasztalatot. Az a tény, hogy e nemzetfölfogás Franciaország Elzász-Lotharingia iránti területkövetelésének jegyében született, mit sem von le ennek heurisztikus értékéből. A nemzet ilyen jellegű értelmezése – annak hangsúlyozásával, hogy a nemzettudat alapszöveve a kulturális identitás – azt mutatja, hogy e sorok írója *nemzeti pozitivistá.* *Amint egy*

* Eredetileg megjelent: Književnost (Beograd) 1988/10. 1669–1678.

embercsoport külön nemzet létrehozásának politikai akaratával lép föl – ez az akaratkinyilvánítás pozitív tényként fogható fel. Probléma akkor jelentkezik, ha e csoport akaratát egy föltételezett nemzeti egészre akarja rákényszeríteni, vagyis mindazokra, akiket ő e partikuláris egység tagjának tekint, miközben azok nem szükségszerűen osztják e nézetet. Jugoszláviában a második világháború után minden újjászerveződött nemzetünknel e jelenséggel szembesültünk. Ezzel párhuzamosan nálunk még két, a korabeli európai gyakorlattól teljesen eltérő folyamat játszódott le. Míg máshol mindenütt a szociális egységesülés a politikai rendszerbe való integráció útján, a nemzeti egyesülés pedig a nemzeti államban megy végbe – vagy a nemzetfölötti integrációban, mint az Európai Közösség tizenegy tagállamában –, addig Jugoszláviában különösen az elmúlt két évtized alatt, a rendszer integrációját politikai akarattal az egységes állam dezintegrációjának útján siettetik, olyan partikuláris politikai entitások javára, amelyek semmiféle definíció szerint nem lehetnek modern nemzeti államok. E jugoszláv dezintegrációs folyamat másik összetevője a nemzeti kisebbségekhez való viszonyulás. Ezek nemcsak a „nemzetiségekké” váltak, hanem egyesek státusa is megváltozott: új nemzetek születtek az anyaországon kívül is (pl. a szkippetárokból albánok, a ruszinokból ukránok, illetve rutén-ukránok lettek), de nem beolvasztási szándékkal. A szkippetár/albánok esetében ez a Jugoszláviától való dezintegrációt eredményezte. Már e de-jugoszlavizációs folyamat ténye is azt mutatja, hogy a nemzetiségi politikával valami nem volt rendben. Ebből eredően is, hogyan kerülhet az új Jugoszláviában, negyvenhárom évvel a háború után újra napirendre a nemzeti kérdés?

Miért lebeg a nacionalizmus rémképe Jugoszlávia fölött?

A nacionalizmus alap-, s véleményem szerint teljesen legitim funkciója a helyi kulturális identitás védelme és megőrzése. Vidékeinken a kulturális identitás vallási, majd nemzeti azonosságtudat formájában fejeződött ki. A pre-modern korban a nemzeti identitás az egyéni identitás összetevője és a kulturális azonosságérzet kifejeződésének szinte megkerülhetetlen eleme. Fölvilágosodáskori az az illúzió, hogy a modern ipari társadalom poliszegmentáltsága, a társadalom mozgékonysága, a szociális intézmények hálózatának kialakítása, társadalmi szerepe és a társadalmi viszonyok a személytelen piaci-racionális viszonyok által kiiktatják a kulturális identitást. Ellenkezőleg, a modern társadalom lehetőséget nyújt a kulturális identitásnak arra, hogy alkalmazkodva annak eszközeihez, résztvegyen a nemzeti azonosságtudat alakításában. Mindaz a frusztráció, amelyet a mai kor és társadalom magában hordoz, termékeny egyéni-pszichológiai talajt ad a nacionalizmus számára. Arnold Kinzley szerint (Opium nacionalizma, Praxis 4/1968) minden nacionalizmus elsődleges szerepe az, hogy kiformaljon és elhatároljon egy MI-csoportot a másik csoporttól, létrehozván így egy most már meghatározott identitást és autentikusságot. Az általános tapasztalat azt mutatja, Carl Gustav Jungnak igaza volt abban, hogy az emberek hajlamosak az idegen lényegét a kisebbréndűvel kiegyenlíteni és saját kisebbségi érzetüket, büntudatukat és frusztrációikat öntudatlanul az idegenre

hárítani. Mindez jó alap a nacionalizmus működéséhez: *ideális, mindig kézenfekvő fájdalomcsillapító az individuális és valós kulturális azonosságtudat hiányában szenvedő krónikus betegek számára. A nacionalizmus a leghatásosabb gyógyír az emberi teljesség hiánya miatt érzett szenvedésre és a mindennapos vétkeink miatt érzett kínokra. Bemocskolja az idegent, hogy azt sugallhassa nekem, miként legyek önmagam előtt kevésbé idegen és hasonlatosabb a szenthez. Az önelidegenedés elleni par excellence gyógyszer. Minél távolabb van az a másik, annál meghittebben élek önmagammal.* E MI-tudat alapján a szociális élet frusztrációi a modern ipari társadalomban átalakulnak nemzeti frusztrációkká, az autoritás viszonyai pedig nemzet homogenizációvá. A nemzet elsősorban politikai kategóriává és a politikai manipuláció kitűnő közegévé válik. Ily módon aztán, miként azt a jugoszláv történelem utolsó három évtizede mutatja, *a nacionalizmus lett a sorsunk. Jugoszlávia belső elégsű rendszerré vált,* mert a társadalmi hatalom reprodukálásának módja az állami és politikai közösségek destrukciós erőit termeli ki. A politikai monopólium és az egypárturalom társadalmi rendszerének keretében *a demokrácia nélküli decentralizációs folyamat* olyan fokon fejlesztette ki a modernizáció és az industrializáció természetéből következő immanens krízist, hogy joggal mondhatjuk: *Jugoszlávia fölött a nacionalizmus rémképe lebeg.* Miként lehet Jugoszláviában negyvenhárom évvel a háború és a forradalom után a nacionalizmus az elsőrendű politikai erő? Honnan ered a jugoszláv társadalom és állam mély szerkezeti válsága, honnan a dezintegrációs folyamatok sokaságától kísérve szinte minden társadalmi alrendszer és a nagyon laza társadalmi integráció alapválsága Jugoszláviában? Szándékosan használok a Jugoszlávia kifejezést, mert jugoszláv társadalomról szociológiai kategóriák értelmében ma már szinte nem is beszélhetünk. Nincs szükség különösebb szociológiai ismeretekre ahhoz, hogy a két folyamatot, a rendszert leépítő nacionalizmust és a rendszer válságát összefüggésbe hozzuk egymással. E folyamat násik, idevágó vetülete a politikai monopólium legitimitációjának válsága: kimerült annak háborús és történelmi életjáradéka.

Amikor 1945/46-ban a szociális átalakulás folyamatában a JKP jutott hatalomra, ennek jogalapját a népfelszabadító háború szolgáltatta. E hatalomátvétel kikiáltott céljai a következők voltak: a jugoszlávság, vagyis Jugoszlávia demokratikus, szövetségi-politikai és állami közösséggé alakítása, a társadalom át szervezése a jogi igazságosság és az egyenlőség alapján, s a modernizáció és industrializáció folyamatának végrehajtása. E programnak és a népfelszabadító háborúban betöltött szerepüknek köszönhetően a jugoszláv kommunisták öszznépi támogatásban részesültek. E program néhány pontjának végrehajtása mellett azonban a JKP a társadalom sztálini típusának létrehozására összpontosított, miközben ezt a koncepciót sem 1945/46-ban, sem később nem támogatta a nép. A véres nemzet-vallási polgárháborúból és a Jugoszlávia destrukciója elleni harcból az egyetlen összjugoszláv antifasiszta politikai erőként kikerülő JKP-t Jugoszlávia megújhodási lehetőségével azonosítják. Ezt a hatalmas háborús tekintélyt és a szinte korlátlan legitimitációs alapot a párt azonban a proletariátus diktatúrájának bevezetésére használja föl. Az a hatalmas lelkesedés, amely Jugoszlávia újjáépülésének és a jugoszláv nemzeteknek és nemzeti

kisebbségeknek a jugoszlávság jegyében történő integrációját kísérte, nem kérdőjelezte meg azt, hogy a társadalmi hatalom a párt élcsapatának (mely maga is szigorú hierarchikus elvre épült) kezében összpontosuljon. Innen ered a jugoszlávság eszméjének az elismerése és annak kísérlete, hogy az a proletariátus diktatúrájának egyik ideológiai megszilárdítójaként szolgáljon. Azonban, mint azt ma már láthatjuk, a centralizmus egységes külszíne mögött a rejtett regionális és nemzeti antagonizmusok lappangtak. Ez az irányvonal csak fölerősödött a munkásönigazgatás 1950-es bevezetésével, demokrácia helyett a decentralizációs rendszer fokozatos kiépítésével, amelynek csúcspontját az 1974-es alkotmány képezi. A leplezetlen társadalmi összeütközés a proletariátus diktatúrája és az önigazgatás, a pártmonopólium és a szociális-politikai pluralizmus, a pártállam és a demokratikus társadalom elve között egészen 1965-ig nem azonosul nyíltan a nacionalizmus formáival. A demokratizáció nélküli decentralizációs folyamat az 1965-ös reformokig sikerrel játsza a közvetítő és a manipulátor szerepét.

Már a hatvanas évek közepén megmutatkozott, hogy a jugoszláv gazdaság korszerűsítése nem mehet végbe a jugoszláv társadalom modernizálása nélkül. Ezzel egyidejűleg az is kiderült, hogy a befektetések allokációja körül megnövekedett területi, lényegében a köztársasági antagonizmusok folytán, a politikai voluntarizmus keretén belül a központosított tervezési rendszer működésképtelen. Ezek a köztársasági antagonizmusok, a dolgok természetéből adódóan, igen gyorsan elnyerik a népi-nemzeti érdekek formáját. Az így értelmezett és politikailag támogatott nemzeteknek nem sok közös kulturális identitásuk van, s e partikularitások számára a jugoszlávság mint az általános és a közös kifejezője, idegenné válik. Míg egyfelől fönnáll a modernizáció, vagyis a társadalom pluralizációjának és demokratizációjának szükségszerűsége, másfelől e folyamat kérdése a gazdaságban is fölmerül. Tehát, hogy Jugoszláviának a még 1945-ben meghirdetett modernizációja végbemehessen, a hatvanas évek közepén a demokratizáció imperatívusza előtolakszik a politika és a gazdaság területén is. A politikai elit viszont a társadalmi hatalom újraelosztása terén semmiféle lényegi engedményre nem volt hajlandó, ezért az 1965-ös reformokkal kísérlet történt a piacgazdaság bevezetésére, ám demokratizáció nélkül. *A decentralizációnak a demokratizációt helyettesítő szerepet kellett eljátszania, ami a soknemzetű Jugoszláviában szociális és politikai pluralizmus helyett nemzeti pluralizmust eredményezett.* A JKSZ hatalmi jogalapja azonban továbbra is az egyenlődsdi és a jugoszlávság elve maradt. Egyfelől a liberális kapitalista mintájú piacgazdálkodás végérvényesen kiiktatja az egyenlődsdit, másfelől pedig a tényleges társadalmi hatalom központja decentralizálódik: először áthelyeződik a központból a köztársaságokba, majd az 1974-es alkotmány, különösen pedig 1980 után a községekbe, ahol regionális politikai élcsapat termelődik ki, amelynek legitimációs alapja már nem a jugoszlávság, hanem a partikularizmus. A tényállapotot tekintve ez a partikularizmus egy adott nemzet formáját veszi magára, és ebből következően – amikor a pluralizmus és demokrácia helyett a hatalom a közösség érdekvédelmén alapul – a nacionalizmus az ideológiai manipuláció elengedhetetlen eszköze lesz. Egyébként a nacionalizmus Pandora-szelencéjét, visszavonhatatlanul, a politikai élvonal nyitotta meg 1968-ban, vá-

laszképpen az egyetemista tüntetésekre és azok követeléseire. Az egyetemisták mindenekelőtt szociális igazságot követeltek, világosan kifejezték jugoszláv és kommunista irányultságukat és szembehelyezkedtek a fogyasztói társadalom nacionalizmusával és ideológiájával. Az egyetemista mozgalom követelései a JKSZ elsődleges legitímációs alapját tükrözték (jugoszlávság és egyenlődsi), s javarészt a pártdokumentumokból eredtek. És ami talán a legfontosabb, ők a jugoszlávsággal és a társadalmi igazságossággal kapcsolatban a párt egyszerű, hétköznapi tagjának fölfogását fejezték ki. A tüntetésekre valószínűleg azért került sor, mert a diákok azt hitték, hogy a társadalmi folyamatok, amelyek ellen fölléptek, kizárólag a JKSZ tökéletesen megfelelő, lefektetett programjától való *eltérés* következményei, vagyis a gyakorlat eltérése az ideológiai és normatív kívánalmaktól, a hivatalosan meghirdetett öngazgatási szocialista rendszertől. *Ez a politikai elittel szembeni kettős kihívás ahhoz vezetett, hogy az, szembenézvén a helyzet komolyságával, a nacionalizmust és az antiegalitarizmust hívta segítségül az egyetemista mozgalom és annak szociális követelései elleni harcban.* Nem lehet véletlen, hogy Zágrábban az egyetemista mozgalom letörésére alakított egyetemi „vezérkar” a horvát nacionalizmus eljövendő ideológusaiból állt össze, és hogy az ottani megbízott pártaktivisták azt hangoztatták gyűléseiken, hogy „Belgrádban a csetnikek vették át a hatalmat”. A nacionalizmus Pandora-szelencéjének megnyitási folyamatára, amely a JKSZ hatalomgyakorlásának új jogalapja és a jugoszlávság és egyenlődsi elvétől való eltérés kifejezője lett, az 1974-es alkotmány tette föl a koronát. Ez a politikai dokumentum és a rajta alapuló társadalmi-politikai viszonyok annak a jugoszláv népek fölötti hármasszámú manipulációnak az eredményei, amelyek a hatalom monopóliumának megőrzését szolgálják egy olyan időszakban, amikor a jugoszláv társadalom és az állam politikai közösségeinek mély, szerkezeti válsága már az ajtón kopogtat. Ez a hármasszámú manipuláció ahelyett, hogy megoldaná a nem megfelelő társadalmi-politikai rendszer válságát, csak kiterjeszti azt, s egy évtized múltán a rendszer teljes krízisét robbantja ki. A hármasszámú manipuláció mechanizmusából egyedüli túlélőként a nacionalizmus marad meg.

Egyéni szabadság helyett nemzeti szabadság

A folyamat, amely az 1974-es alkotmány létrejöttéhez vezetett, maga az alkotmány és a rajta alapuló szociális reprodukció rendszere, a következő három manipulációs mechanizmuson alapszik, amely által a politikai monopólium saját hatalmát legitimizálja:

1. a reális szocializmus, vagyis a kelet-európai etatista szocializmus rendszertől való eltéréseken;

2. a jugoszláv társadalom nem antagonisztikus jellegének és azon immanens tulajdonságának a hangoztatásán, hogy folyamatosan emeli az életszínvonalat vagy éppen *minden* állampolgárának jobb életkörülményeket biztosít;

3. azon az elképzelésen, hogy a nemzeti szabadság a politikai szabadság lényege, és hogy a területi-nemzeti pluralizmus a politikai pluralizmus magva, egyszóval: *hogy politikai értelemben a nemzeti identitás valaki egyéni identitásának lényegi kifejezője.*

A munkásönigazgatás 1950-es bevezetése óta politikai rendszerünkben állandó az összeütközés az *önigazgatás elve*, mint a pluralizmus, autonómia és a politikai szabadság korlátozásának kifejeződése és a *proletariátus diktatúrájának* mint a hatalom politikai monopóliumának és a társadalom minden szférájában való általános jelenlétének *elve* között. Kifelé, különösen Kelet-Európa országai felé a jugoszláv kommunisták mindig az öngazgatás elvének pozitív különbségeivel legitimizálták hatalmukat: nemzeti függetlenség, politikai szabadság, gazdasági-politikai demokrácia. A jugoszláv adósságok és a kelet-európai peresztrojka és glasznoszty idején a „reális öngazgatás” és a „reális szocializmus” közötti összes különbség lecsökkent, s így ma joggal beszélhetünk a *reális szocializmus öngazgatási változatáról*. A politikailag irányított gazdaság földszaporodott tévedéseinek eredményeképpen elveszték az oly sokat emlegetett jugoszláv életszínvonal és az életmód egészének előnyei is. Az életszínvonal állandó emelkedéséről kialakított kép – „hogy nekünk évről évre jobban megy”, hogy „Kelet-Európával ellentétben a mi kirakataink tele vannak áruval, van hús és mindenki utazhat” – javarészt hamis volt. A politikailag irányított gazdaság képtelen beilleszkedni a nemzetközi munkamegosztásba, vagyis lehetetlen a társadalom és az állam modernizációját a pártállam keretében végrehajtani. Nálunk minden társadalmi alrendszer diszfunkcionális állapotba jutott, és nemcsak a „reális szocializmus” országaival szembeni előny sikkadt el, hanem megsemmisült a manipuláció második mechanizmusának lényege is. A gazdasági illúziók mellett összetevője még az ellenség kreálása és a társadalom antagonizmusok nélküli osztályrendszerének kiépítése, amelyet nem osztályok vagy rétegek, hanem a „dolgozó nép tömegei” alkotnak. A politikai hatalom metafizikai entitássá kiáltotta ki magát, s mindazokat, akik autonóm módon próbáltak viszonyulni az autoritáris rendszerhez vagy racionális módon rámutattak annak strukturális hiányosságaira, esetleg csak egyes, szemmel látható ostobaságaira (mint például a saját erőforrásainak kiaknázása helyett a naftára való áttérésre a kőolajválság kellős közepén), egyszerűen ellenséggé nyilvánították. Köztudott, hogy minden autoritáris és totalitárius politikai rendszer belső természetéből fakadó szükség az, hogy a politikai mozgósítás céljából ellenségeket gyárt. Nálunk a hetvenes években a politikai mobilizáció a politikai manipuláció formájában jelentkezett, maga a mobilizáció pedig a jobb életkörülmények illúziója, az ellenség megnevezése és területi-nacionalista mozgósítás volt – miközben e fősorolás sorrendje az intenzitás fokát mutatja.

Az ellentétek nélküli társadalom sztálini elmélete a „dolgozó nép” és a „társult munka” törvénytételeiben fejeződik ki, amely aztán a nyolcvanas évek nacionalizmusainak egyik előkészítője volt. Ahogy minden nacionalizmus az emberek közötti osztály- és réteggülönbségek közötti kivétel, úgy a társult munka és a dolgozó nép kategóriái is – jóllehet jugoszláv és nem elkülönült területi-nemzeti szinten – e réteggülönbségek között próbál egyensúlyozni. A szintegyeztetés fontos folyamat: mindkét esetben törvénytelen az egyéni érdek, az egyéni jogok és azok pluralisztikus képviselőjének igénye. Ezért nem véletlen, hogy az 1974-es alkotmány közvetlenül összeköti a második és harmadik manipulációs mechanizmust, és kizárólag az atomizált társadalom kollektív érdekének

pluralizmusát ismeri el, a politikai monopóliumot pedig az absztrakt közérdek képviselőjének feladatával ruházza föl. Minden dolgozó először is a társult munka munkásaként a társadalmi szektor tagja. Emellett egy bizonyos nemzet tagjaként és a közigazgatási-politikai közösség lakójaként (helyi közösség, község, körzet, köztársaság) is normatíván áll. Mindez olyan alkotmányos rendszer eredménye, amelyben az egyén semmiféle politikai joggal nem rendelkezik, a manipuláció pedig lehetetlenné teszi az osztályrétegi differenciációt. Mi több, a tmsz-osítással olyan szélsőségesen megosztott helyzet alakult ki, hogy minden tmsz e politikailag szigorúan ellenőrzött és dekrétumokkal irányított piacon a másoknak ellensége. Az inség állapotában a tmsz-ok közötti „háborús” viszony áthelyeződik azok dolgozóira, följük a politikai hatalom a részérdek kibékítőjeként tornyosul, miközben a kényszer különböző formáival megakadályozza a társult termelők vízszintes kapcsolódását. A társadalmi-politikai szervezetek a társult termelők öntudatának kialakulását és a hivatásos vezetők és irányítóhálózatuk dominanciájának fölismerését teszik lehetetlenné. Az ilyen alkotmányos rendszer megszünteti a népi szuverenitás elvét, politikai szubjektummá a közigazgatási-területi egységeket kiáltja ki, és a köztársaságoknak állami szintű függetlenséget, a nemzeteknek pedig politikai legitimitást adományoz. *Így aztán törvénybe ütköző, ha valaki szociáldemokrata, liberális, konzervatív, centralista vagy a parasztság, a munkásosztály (a kékgallérosok), a szabadúszók érdekeit képviseli... Egyedül az törvényes, ha valaki szerb, horvát, muzulmán, Crna Gora-i, zsidó, magyar vagy a Njegoš Helyi Közösség, a Savski venac község, Belgrád város, a Szerb SZK képviselője.* A független és közvetlen szavazási jog megvonásával megszűnt a parlament, amelynek tagjait minden jugoszláv választotta. Ez a nép, esetünkben a jugoszláv nép politikai kategóriájának megszűnését és a jugoszláv társadalomba való integrációs lehetőségeinek megszüntetését jelképezi. *Azóta a világ Európa egyik országában egy tudatos huszadik századi refeudalizációs kísérletnek a szemtanúja.* E politikai anakronizmust mi sem illusztrálja jobban, mint a jugoszlávoknak az 1974-es alkotmány utáni helyzete: ők valójában *idegen elemek*, hisz jugoszláv társadalom (akárcsak jugoszláv ezred) politikai értelemben nem létezik.

Ilyen keretek között a köztársasági gazdaságok objektív szükségszerűségeként jelentkeznek a politikailag irányított gazdasági rendszerben. A köztársaságok ma már független államok történelmi jegyeinek a tekintetében a gazdaságuk is automatikusan nemzetivé válik, egységes jugoszláv nemzeti gazdaság nélkül. Mi sem természetesebb annál, mint hogy ilyen alapon hivatalos ideológiaként és alapvető értéknek a nacionalizmus burjánzik el, s ez alapján történik a rendszerbe való integráció is. Az így értelmezett nacionalizmus nemcsak a politikai monopólium legitimációs alapja, hanem a destruktív republikanizmus és a nacionalizmus annak a ténynek is a következménye, hogy a jugoszláv társadalomban nem létezik szoros értelemben vett rendszerbeli integráció, hisz az területi-köztársasági alapon jön létre. Az utóbbi időben az összjugoszláv integrációt a legtermészetellenesebb módon próbálják véghezvinni: az ellenség „leleplezésének” új kampányával és az integrátor szerepének a JNH-ra való átruházásával. Az a jugoszlávság, amelyet a hadsereg képvisel (az egyetlen még jugoszláv intézmény) a nemzeti-politikai alapú integrációt mélyíti el, és már jó

előre megfosztja önmagát a nacionalizmus elleni politikai alapérvtől: a köztársasági-nemzeti gazdaság és államszuverenitás szimbiotikusan kapcsolódik a jugoszláv társadalom és állam válságához, a politikai monopólium blokádja miatt pedig megoldásra nincs mód. Noha köztudott, hogy a politikai monopólium folytonosan válságot teremt, önkinevezéses módszeréből az ún. egységes választási rendszerben (ahol a polgárok szavaznak és nem választanak) jottányit sem enged. A nacionalizmus és köztársaságiság a manipuláció ideológiai eszköze, amellyel a politikai monopólium fönntartja a status quo-t a policentrikus etatizmus rendszerében. „Mi nem választjuk őket. Ennek fejében ők sem válogatnak az eszközökben” – mondja Aleksandar Baljka egyik szellemes politikai aforizmájában. *Ahol a népnek nem áll módjában a hatalom hordozóinak megválasztása, ahol a politikai jogok nemzeti jogokra és a politikai pluralizmus regionális-nemzeti pluralizmusra korlátozódnak, ott kitűnő talajra lel a nacionalizmus.*

Ugyanakkor, mint már fentebb említettük, a manipuláció másik két mechanizmusa, amely által a politikai monopólium hatalmát biztosítja (a „reális szocializmussal” szembeni különbség, a jobb életmód, az állandóan növekvő, össznépi életszínvonal), a krízis általánossá válásakor egyszerűen hitelét veszti és eltűnik. A politikai monopólium egyetlen manipulációs lehetősége a nacionalizmus maradt. Amikor a válság már akkora méreteket öltött, hogy a politikai monopólium képtelen volt megakadályozni azt, hogy a jugoszláv társadalom és állam mély strukturális válságának alapvető oka- és generátoraként lepleződjön le – a nacionalizmus „életmentő” eszközéhez folyamodott. Ez a misztifikációs mechanizmus az etnikai egység azon eszméjén alapszik, amely szerint egy nemzet minden osztályának és rétegének nemzeti alapon történő tömörítése minden réteggkülönbséget elmos az egyazon nemzethez vagy köztársasághoz tartozók között. Azok a hatalmi szervek, amelyek vétkesek a teljes jugoszláv politikai közösség és a nemzeti kultúrák hanyatlásáért, ma is uralmon vannak, a szociális kollapszus okozóit pedig mindig a másik népben és köztársaságban keresik. *E törekvés arra irányul, hogy a társadalmi viszonyok mit se változzanak: a nemzeti-köztársasági kiskirályok továbbra is kinevezik önmagukat a posztokra, az ellenség kreálásával pedig politikailag mozgósítanak, gátolják a változásokat és központi kérdéssé a hatalmi helyzet helyett, amely útján létrejöhetnek, a nacionalizmus problémáját teszik.* Pontosan az történt, amire még 1971-ben Božidar Jakšić hívta föl a figyelmet (A jugoszláv társadalom a forradalom és a stabilizálódás között, Praxis 3/3, 1971.): „a jugoszláv társadalom a forradalom és a stabilizálódás között mély politikai, gazdasági és szellemi válságban él. A válság árnyai ráborultak e társadalomra, ami azzal fenyeget, hogy a fejletlenség és a kispolgári provinciális tengődés határán marad”. Jakšić szerint a jugoszláv társadalom előtt két lehetőség áll: vagy a munkásosztály teljesen átveszi a hatalmat, és az öngazgatást összeköti az integrális rendszerrel, *vagy – és éppen ez történt – „Jugoszlávia polgári társadalomként fog stabilizálódni, belső válság és korrupció szaggatja szét úgy, hogy szinte csoda lesz, miként létezhet szervezett államként”* (424. o.). Nem véletlen, hogy ezt a figyelmeztetést, akárcsak a többi, nem vették komolyan, szerzőjét pedig bíróság elé állították. Ugyanerre a sorsra jutott Mihajlo Burić is, aki az 1972-es alkotmányvitán figyelmeztetni próbált Szerbia leendő alkotmányos jogállapotára. Politikai megtorlásban részesült

Dobrica Ćosić is, amikor húsz évvel ezelőtt a nyilvánosság elé tárta a Kosovóról való elköltözés tényét, megjósolta Szerbia felbomlását és a szerb és albán nacionalizmus és szeparatizmus kifejlődését a tartomány politikai kényurainak körében.

Az 1974-es alkotmány felszámolja az egyént és a jugoszláv népet, létrehozóinak törvényes örökösei pedig annak az alkotmányos eszmének a terméseit aratják le, amely szerint a szabadság kizárólag nemzeti szabadságot jelent. Ők lesznek aztán a nemzeti gyülekezések vezéreivé, amely jelenség lehetetlenné teszi azt, hogy demokratikus-liberális és szerkezeti reformok útján kijussunk az alapvető társadalmi válságból. Furcsa, hogy a nemzeti érzelmeikben oly érzékeny liberális-demokratikus értelmiségiek miközben elfogadják a nemzeti alapon történő gyülekezést az „egységes kultúrtér” érdekében, vagy mert „egy bizonyos szövetségi köztársaságot vagy népet veszélyeztet a centralizmus és a föderáció hegemonizmusa”, belenyugszanak abba, hogy lényegileg semmi sem változik az egyén és a polgár helyzetében, hogy továbbra is a valós és formális jogforrások szerint az össz-szabadság helyett nemzeti szabadság létezik, amely – mellesleg szólva – mindig és egyedül csak a nacionalizmus szabadságával egyenlő. Érthető az íróknak és értelmiségieknek egy kis nép kulturális identitása fölött érzett aggodalma és egy környezet nemzeti azonosságtudatának és kulturális-gazdasági sajátságainak e célból való hangoztatása. Ilyen szövegkörnyezetben jogos és érthető ellenállásuk a művelődés-közoktatás központosítása („törzsanyag”, „nyelvi majorizáció”) és az adósságok, a politikai ballépések jugoszlavizálása ellen. A politikai demokráciának, a bíróságok függetlenségének és a társadalom párttól való elszakadásának a követelése híven mutatja az értelmiségiek nacionalizmusának liberális jellegét. De miként értelmezhetjük a népi szuverenitás elvének elvetését: ellenkezésüket a Szövetségi Képviselőház általános, egyenlő és közvetlen szavazati jog alapján megválasztott parlamentáris házának – a másik ház mellett (az amerikai föderalizmus mintájára) – a bevezetése ellen, amelyben minden szövetségi egység egyenlő arányban képviselhetné magát. Gazdaságilag legfejlettebb köztársaságunk liberális nacionalistái ugyanígy ellenzik azokat a törvénybeli és politikai változásokat, amelyeknek célja egy szövetségi szintű bíróság létrehozatala és az egységes jugoszláv piac megeremtése, ami nélkül sem jugoszláv ezred, sem demokrácia, sem pedig a politikai monopólium megszüntetése nem lehetséges. A választások hiánya alapvető politikai eszköz, amellyel a politikai monopólium hatalmát fönntartja. E nemzeti irányultságú liberális demokraták, akárcsak a politikai monopólium, ellenzik a demokratikus választásokat egész Jugoszlávia területén. Azon elméletüket, hogy Jugoszlávia, illetve a föderáció autoritárius rendszert kényszeríthet rájuk, a Jugoszlávia ellen irányuló nem létező támadások és az örök ellenség kifundálásának legújabb kampánya csak alátámasztja. A nacionalizmusnak mint a politika manipulációs eszközének sikerességét a politikai monopólium sok más példával is igazolhatja: pl. a vajdasági és a szerb vezetőség összetűzésével, amelyben mindkét részről a „népakarat” volt a fő érv, miközben az egyén polgári, politikai és szociális jogainak, a nép szuverenitásának, a szabad és közvetlen választásoknak vagy a szabad sajtónak és gyülekezésnek a kérdése föl sem merült. A politikai kiskirályok klasszikus összecsapása ez a hatalom elosz-

tásáért, saját játékszabályaik keretein belül. Hisz miként másként, mint nacionalista manipulációval magyarázható az a jelenség, hogy néhány kivételtől eltekintve, az írók a kosovói tragikus helyzet szószólóiként egyszerűen megkerülik a tényt, hogy az ott uralkodó jogi, szociális és egzisztenciális bizonytalansá- gért az állam felelős. *Mintha bármi is megváltozhatna az illetékességnek a politikai oligarchák közötti újraelosztásával, nem pedig magának az oligarchátus elvének a fölszámolásával!* Azok a folyamatok, amelyek Kosovón játszódnak le, nem játszódnak-e le egyidejűleg Dél-Szerbiában is? Mintha Kosovón az *alapvető* probléma az lenne, hogy az állam autonóm, nem pedig az, hogy párt- állam? Nem kezdődtek-e meg ezek a negatív folyamatok még 1945-ben, amikor megtiltották az elmenekültek visszatérését, a határt pedig megnyitották az albán telepések előtt?

Úgy tűnik, hogy a kulturális és nemzeti azonosságtudat fölött érzett jogos aggodalomnak semmiféle körülmények között nem szabadna szövetkeznie a politikai monopóliummal.

Jósvai Lídia fordítása

Rezime

Jugoslovenstvo, nacionalizam i demokratija

U vrlo kritički intoniranom tekstu autor daje svoj prilog analizi geneze i aktuelnog stanja globalne krize u koju je zapala Jugoslavija, prilazeći ovoj problematici prvenstveno sa strane koncipiranja i praktičkog tretmana fenomena nacije. On, naime, smatra da se upravo u specifičnom rešavanju ovog problema krije jedan od osnovnih generatora krize.

Autor decizivno postavlja krucijalno pitanje: „otkuda da je u novoj Jugoslaviji, četrdeset i tri godine nakon rata, *nacionalno pitanje opet na dnevnom redu*“? Na ovo nado- vezuje onespokojavajuću konstataciju: „*bauk nacionalizma kruži Jugoslavijom*“.

Polazeći od sve češće spominjane tvrdnje da se „istrošila ratna ili istorijska renta“ po- litičkog monopola, što je dovelo do njegove legitimacijske krize, autor nastoji da pruži istorijski pregled procesa i transformacija – relevantnih za referentnu problematiku – koji su doveli do sadašnjeg stanja, od kraja rata pa do danas. U tom smislu spominje mnogobrojne izazove na koje je – vrlo osobito – moralo odgovoriti jugoslovensko dru- štvo, kritički se osvrće na koncepcije koje su upravljale razvojnim tokovima, posebno se baveći Ustavom iz 1974., koji po njegovom mišljenju počiva na tri bitna mehanizma manipulacije, te je direktno uticao na situaciju koju autor pregnantno formuliše slede- ćim rečima: „Otada je svet svedok jedinog svesnog pokušaja refeudalizacije neke evropske države u ovom veku.“

Autor razmatra pojavu decentralizacije bez demokratizacije, ali u fokusu njego- vih promišljanja jeste poznata deoba Jugoslavije na republike i pokrajine, smatra- jući da je sasvim prirodno, što je na tlu takvog strukturnog partikularizma izrastao nacionalizam kao oficijelna ideologija, ali ujedno i kao vrednost koja čini podlogu integracije unutar pojedinačnih delova zemlje, postajući legitimaciona osnova po- litičkog monopola.

Summary

Yugoslavism, Nationalism and Democracy

In the very critically intoned text the author gives his contribution to the analysis of the genesis and actual state of global crisis in which Yugoslavia has got involved, approaching these problems primarily from the side of the conception and practical treatment of the phenomena of a nation. He considers namely that exactly in the specific solution of this problem lies one of the basic generators of crisis.

The author raises the crucial question explicitly: "how is it that in the new Yugoslavia, forty-three years after the war, *the national question is again the order of the day?*", adding to this the disquieting conclusion: "the spectre of nationalism is circulating over Yugoslavia."

Starting from the more and more often mentioned statement that the "war- or historical rent of political monopoly is exhausted" (effecting its legitimation crisis), the author makes the attempt to give a historical review of processes and transformations – being relevant for the referent problems – which have led to the existing situation, reckoning from the war up to the present. In this sense he mentions uncountable challenges which had to be answered – very specifically – by the Yugoslav society; he turns critically to the conceptions which directed the courses of development, dealing especially with the constitution from 1974, which is based – in his opinion – on three essential mechanisms of manipulation, the consequence of which was their direct effect on the situation, being pregnantly formulated by the author with the following words: "Since then the world is the witness to the one single conscious attempt of refeudalization of a European country in this century."

The author analyses the phenomenon of decentralization without democratization, but in the centre of his contemplations is the well-known partition of Yugoslavia to republics and provinces and he takes for quite natural that on the ground of such structural particularism, nationalism grew as the official ideology, however, simultaneously also as the value which makes the basis of integration within some parts of the country, becoming the legitimation basis of political monopoly.